

II.

A KÖNYVTÁRI MUNKA MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIRŐL

A bibliográfia és az irodalomtörténet*

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Régi gyakorlat valamilyen egységként kezelni egyfelől az irodalomtörténetet, historia litterariát, tudománytörténetet, másfelől pedig a bibliográfiát, a művek, az írók lajstromozását.

Irodalomtörténet, historia litteraria, tudománytörténet, könyvtörténet, bibliográfia, catalogus scriptorum állandóan egymás mellett előforduló fogalmak. Ezeknek egymásbafonódása, egymásrautaltsága már azért is nyilvánvaló, mert mindegyik fogalom tárgyi tartalma az írásba foglalt szellemi termékekkel kapcsolatos. Mindegyik fogalom valamilyen ezekkel kapcsolatos tevékenységet és egyben annak eredményét is jelenti.

Létrejöttük és létezésük tehát egy másik fogalom, — író, irodalom, res litteraria, tudomány, könyv, nyomtatvány, — létezésétől függ. Ezeknek az elsődleges fogalmaknak összefonódottsága, egymásrautaltsága szükségszerűen a másodlagos fogalmak elegyítéséhez vezetett.

A magyar irodalomtörténetírás történetét rendszerezni igyekvő szerzők, — ifj. Szinnyei Józseftől, Tarnay Andorig, — bár szinte kivétel nélkül elismerik, hogy az irodalomtörténetírás célja a fejlődés bemutatása — életrajzgyűjteményekben, bibliográfiai összeállításokban keresik a magyar irodalomtörténetírás kezdeteit.

A számbavétel, lajstromozás és a fejlődés bemutatásának együttes kezelése; e kétirányú, — és bocsássuk előre különböző funkciójú, — tevékenység elegyítése három okra vezethető vissza:

1. Maga a historia litteraria nem tesz különbséget a fejlődés bemutatása és a lajstromozás között. Bacon fogalmazása szerint a historia litterariának, mint a historia civilis egy részének tárgya a tudományok és művészetek története, valamint mind annak leírása, ami a „res litteraria” körébe tartozik.¹ Tehát a könyvek, szerzők, akadémiák, iskolák leírása is.

Nem vitás, a Bacon-i értelemben vett historia litterarianak is a fejlődés bemutatása, a „narratio de ortu et progressu” a célja,² mégis egy adott történelmi korszak könyveinek, szerzőinek számbavételét a Bacon-i fogalmazás alapján a historia litteraria részének lehetne tekinteni. Ha azonban az írói életrajzgyűjtemény vagy könyvlajstromozás nem egyetlen korszak szellemi termékeinek a számbavétele, úgy az már ilyen értelmezés szerint sem tekinthető historia litterarianak.

* E tanulmány egy, a magyar nemzeti bibliográfia egyes problémáit tárgyaló összefoglalás bevezető része.

A Bacon-i értelemben vett historia litteraria azonban nálunk sem valósult meg, — állapítja meg *Tarnai Andor*³. Mégis fel kell idéznünk Wallaszky Pál *Conspectus*-át,⁴ mely a 18. század végén, tehát elég későn a Bacon-i historia litterariából mégis megvalósít annyit, hogy a kor irodalomfogalmába beletartozó irodalom történetén kívül, a magyar nevelésügy szervezetének, a főiskolák és iskolák, a nyomdák, a könyvkereskedelem, a könyvtárak történeti ismertetésének nagy teret szentel.

Érdekes tünet tehát, hogy a magyar irodalom termékeit és a magyar írókat regisztráló műveket az irodalomtörténetírás ismertetői sokszor a historia litteraria jogán⁵ irodalomtörténeteknek tekintik, ugyanakkor a Bacon-i értelemben vett historia litterariához legközelebb álló *Wallaszky* műve nem regisztráló jellegű, hanem folyamatos előadásban az ő értelmezése szerinti irodalom fejlődésének bemutatása.

A „res litteraria”-val való foglalkozás egymagában tehát még nem jelentheti a historia litteraria művelését.

Felfogásunk szerint ugyanis mind az irodalomtörténet, mind a historia litteraria történeti tudományok. Mint ilyenek a vizsgálódási körükhöz tartozó jelenségek fejlődésének bemutatásával, fejlettebb fokon a fejlődés törvényszerűségeinek feltárásával foglalkoznak. A két diszciplina közötti különbség csak az lehet, hogy a historia litteraria a res litteraria, az irodalomtörténet pedig a szorosán vett irodalom történetét, tehát fejlődését mutatja be.

Nem lehet egyetérteni tehát *Máté* Károly megállapításaival, — melyeknek motívumaira még vissza kell térnünk. Szerinte a historia litteraria célja: összegyűjteni az irodalomra, írókra, tudósokra vonatkozó szétszórt adatokat, s rendszerbe foglalni az ismereteket azzal a rendeltetéssel, hogy a tudós világ számára közzétégyék.⁶

Bibliotheca, bibliográfia, biográfia, catalogus scriptorum stb., tehát azok a szellemi termékek, azok a műfajok, amelyeknek historia litterariává, sőt napjainkban irodalomtörténetté való minősítése szükségesnek látszik.

„Az irodalomtörténetírás formái ugyanis lényegében változatlanok a 18. század folyamán. Weszprémi István életrajzgyűjteménye ugyanúgy lexikon mint *Czvittinger Specimen*-je⁷ írja *Tarnai Andor*, máshelyütt pedig megállapítja: „A reneszánsz legismertebb irodalomtörténeti munkája *Conrad Gesner Bibliotheca universalis*-a.”⁸

A regisztráló és a fejlődést bemutató tevékenység azonosításának egyik okát tehát abban kell keresnünk, hogy a historia litteraria fogalma mindvégig tisztázatlan marad, aminek következtében a historia litteraria korszakában keletkezett fejlődést bemutató és regisztráló jellegű művek egyaránt irodalomtörténeteknek voltak minősíthetők. Van ugyanis ezeknek a műveknek egy közös vonásuk; az egyetemességre, a nagy szintézisekre való törekvés, amely általában jellemző arra a korszakra, amelyben a historia litteraria virágzott. A polgárság öneszmélésének e korszakában egyrészt megnövekedtek az ismeretek, másrészt parancsolóan lépett fel a megnövekedett ismeretek birtokbavétele iránti szükséglet. Az enciklopédiák és történeti dicionáriumok — *Moréri*, *Bayle*, *Chambers* enciklopédiáitól a *Diderot*-i betetőzésig, — az életrajzgyűjtemények, mint *Jöcher* hatalmas, máig szerves életet élő életrajzi lexikona, — az ismeretek akkori hordozóit, a könyveket a megőrzés céljából teljességre törekvően feltáró bibliográfiák, bibliothecák, — *Gesnertől Debure*-ön át egészen *Brunetig* — ennek az egye-

temességre törekvésnek részben máig élő tanújelei. A birtokbavétel a „vagyonfeltár” készítése, a vagyont (Kulturgut) tükröző szintézis megalkotása, nem pedig a fejlődés bemutatása az indíték, amely e művelődéstörténeti dokumentumok létrejöttében szerepet játszott. Nem lehet tehát ezeket a szintéziseket „irodalomtörténeti formáknak” tekinteni.

2. A magyar történetírás és irodalomtörténetírás azon korszakában, amelyet máig általában „pozitívista” korszaknak neveznek⁹ a forráskutatás és forráskritika, a régebbi és újabb források regisztrálása a történészek és irodalomtörténészek tevékenységének úgyszólván középpontjában áll. Ezt az adatgyűjtő és feltáró tevékenységet, a tevékenységet folytató személyek azonossága (*Szabó Károly, Szinnyei József* stb.), valamint a tevékenység tárgyának azonossága miatt csábító azonosnak tekinteni a fejlődést bemutató tevékenységgel. Ha hozzátesszük még azt is, hogy a pozitívista történetfelfogás értelmezése szerint valamiféle „dinamikus szociológia”¹⁰ megalkotásához a szétszórt adatok áttekintése is szükséges, lehet esetleg szerves összefüggést konstruálni a regisztráló és a fejlődést bemutató tevékenység között.

Vitatott kérdés már maga az is, hogy a 19. század második felében nagy lendületet vett forrásfeltáró, bio-bibliográfiai és bibliográfiai tevékenység valóban azért jött-e létre, mert történészeink és irodalomtörténészeink elfogadván a *Comte*-féle pozitívista történelemszemléletet, ill. annak az irodalomtörténetre való alkalmazását, *Taine* elméletét, és a *Comte*-féle „dinamikus szociológia”, ill. a *Taine*-i „milieu”-elmélet gyakorlati alkalmazását, az anyag, a dokumentumok bibliográfiai és reprodukáló feltárásában vélték megvalósítani, vagy pedig más okok játszottak-e közre a bibliográfiai és forrásfeltáró tevékenység fellendülésében.

Auguste Comte tanait Magyarországon tudományos alapossággal elsőként *Pauler Gyula* ismertette. 1871-ben jelentette meg: *A pozitívizmus hatásáról a történet írásra*,¹¹ majd 1873-ban *Comte Ágost és a történelem*¹² című tanulmányait. *Pauler Gyula* első tanulmányának, mely saját felfogását is tükrözi, egyik bennünket leginkább érdeklő tétele: „A történeti nyomozásban csak úgy érhetünk biztos célhoz, ha elvetve minden spekulatív a priori megállapított elvet, tisztán tényekből, illetve eseményekből indulunk ki, mint a természettudományokban.”¹³ A legfontosabb törekvés tehát az összes adatok felkutatása. „...kénytelenek vagyunk minden egyes tényt figyelembevenni, mint teszem a légtünettanban a levegőnek minden egyes változásait feljegyezzük, hogy az ekként tisztán konstatált adatokból aztán magasabb igazságokat lehessen levonnunk.”¹⁴

De vajon a tények és adatok, különösképpen pedig irodalomtörténeti és tudománytörténeti tények, — tehát művek és írói életrajzi adatok leírása, regisztrálása a pozitívista történetírás és irodalomtörténetírás sajátos formája-e? Van-e egyáltalán része a pozitívista szemléletnek abban, hogy a kiegyezés és az első világháború közötti félévszázadban a biográfiai és bibliográfiai regisztráló szintézisek létrejöttek és hogy a történelmi és irodalomtörténeti forráskiadványok számban megnövekedtek és színvonaluk emelkedett? *Thienemann* Tivadar mindkét kérdésre határozott igennel válaszolt. A pozitívizmus szerinte „a tudományok horizontját az érzéki jelenségekre redukálja.”¹⁵ „A való tények empirikus észlelése lett a tudomány legelső feladata, a történelemben pedig ez a feladat az adatgyűjtésnek, az okmányok közlésének, empirikus leírásának kötelezettségét jelentette.”¹⁶ *Thienemann* gondolatmenetét az irodalomtörténetre

és tudománytörténetre alkalmazva csak arra az eredményre juthatunk, hogy az irodalomtörténet és tudománytörténet kötelezettsége az irodalomtörténeti és tudománytörténeti adatok gyűjtése, vagyis biográfiai és bibliográfiai adattárak létrehozása és az irodalomtörténeti és tudománytörténeti okmányok, vagyis szövegek közlése.

Ismét végzetesen összekuszálódnak a fogalmak. A fogalmak *tevékenység* eleme elhomályosodik. Ismét feledésbe merül, hogy minden történetírásnak a fejlődés bemutatása a feladata, míg a regisztrálás, az empirikus leírás másirányú és más jellegű tevékenység.

A kérdés másik oldala, hogy vajon a *Comte*-i pozitívista történelemszemlélet elfogadása eredményezte-e a „pozitívizmus” korában létrejött adatfeltáró szintéziseket, sem válaszolható meg oly egyértelműen mint ahogy azt *Thienemann* tanulmánya teszi. *Horváth* Károly *A pozitívizmus a magyar irodalomtörténetírásban*¹⁷ c. kitűnő tanulmányában kimutatja, hogy nálunk a pozitívista irodalomtörténetírásnak német típusa érvényesül, mely *Wilhelm Scherer* és tanítványainak hatására a pozitívista analízist a pusztá filológiai adatkutatásra szűkítette le. Ennek kapcsán azonban fel kell vetnünk a kérdést, hogy lehet-e a filológiai adatkutatást, amiből önmagában semmiféle szemléletre következtetni nem lehet, pozitivistának nevezni? A filológiai adatkutatás ugyanis minden irodalomtörténész számára a bizonyítékok feltárása szempontjából szükséges. Egyébként érdekes módon azok az irodalomtörténészeink, akikről *Horváth* Károly kimutatja, hogy reájuk a *Comte*-i pozitívizmus, illetve annak irodalomtörténeti alkalmazása a *Taine*-féle milieu-elmélet hatott, tehát *Riedl* Frigyes és *Péterfy* Jenő, regisztráló és adatközlés jellegű munkásságot nem fejtettek ki.

A fogalomzavart egyébként teljessé teszi az, hogy *Császár* Elemér 1929-ben a *Budapesti Szemlében* írt összefoglaló tanulmányában önmagáról mint pozitívistáról ír,¹⁸ ezzel magát az akkoriiban a pozitívizmust képviselő és a *Husodik Század* köré csoportosult polgári radikálisokkal azonosítja, ami nyilván sem *Császár* Elemérnek, sem *Jászi* Oszkárnak nem lehetett kedvére.

Hóman Bálint *A forráskutatás és forráskritika* című munkájában¹⁹ említést sem tesz arról, hogy a 19. század második felében oly nagy mértékben fellendült adatközlő tevékenység indítékai között a pozitívista történelemfelfogás elfogadása is szerepelne. Inkább arra mutat rá, hogy a 60-as évek derekán a külföld haladottabb kritikai törekvéseit ismerő fiatalabb tudósnemzedék a források alapos kritikai értékelése mellett foglalt állást.²⁰ Megállapítja továbbá, hogy „ez a fiatal nemzedék a tárgyilagos történeti igazság, a pozitív tények megállapítására törekvő speciális kutatásban látja hivatását.”²¹ *Hóman* ezt a tényt a régi hagyományok egyenes folytatásának tartja, és nyilván nem látja indokoltnak ezt a gyakran regisztrálás jellegű részletmunka sorozatot egy új történelemszemlélet megnyilvánulásának tartani, hanem a „specializálódás és tudatos munkamegosztás”²² elvének megvalósulását látja ebben. Ő is rámutat a Magyar Történelmi Társulat megalakulásának jelentőségére és arra, hogy annak együttműködése a Magyar Tudományos Akadémiával adott a forrásfeltáró és forrásregisztráló munkának nagy lendületet. Ha ez nem lenne így, úgy *Szabó* Károly nagy bibliográfiai szintézise nem jöhetett volna létre.

A kiegészítés utáni korszak nemzeti öntudatápolásának, a hagyománykereső magyar nacionalizmus egyik természetes megnyilvánulásával állunk itt szemben. A külföldi forráskiadványok, de elsősorban a külföldi és főleg a német akadémiák

bibliográfiai, bio-bibliográfiai és forráskiadványainak pontosságra és teljességre törekvése hatott még ösztönző módon e korszak regisztráló és feltáró tevékenységére, nem pedig az, hogy azok esetleg a pozitívista történelemszemlélet megnyilvánulásaként jöttek létre.

Thienemann Tivadarral szemben *Baráth* Tibor határozottan állítja, hogy nincs olyan magyar történész, aki a pozitívizmus tanait elfogadta volna, akinek munkássága e szemlélet megnyilvánulása lenne.²³ *Pauler* Gyula pozitívizmusában egyébként is többen kételkedtek. *Károlyi* Árpád *Pauler* Gyuláról tartott akadémiai emlékbeszédében megállapítja róla, hogy *Comte* iránti nagy előszeretete ellenére is a legjobb értelemben vett józan eklekticizmus híve volt.²⁴ *Szekfü* Gyula szerint „A filozófiai érzék teljes hiányára vall, hogy ezt a módszert a *Comte*-féle pozitívizmus módszerének tartotta.”²⁵ „Megállapíthatjuk, hogy *Pauler* történetelméletéből *Comte* tanításainak minden pozitív eleme nem csak hiányzik, hanem benne, helyette e tanítások érvényességét kizáró elemek szerepelnek. A történelemelméletben csupán egyetlen hasonlóság fedezhető fel, az, hogy az emberi ész kutatási horizontját mindkét szerző a tapasztalaton innen fekvő világra korlátozza”²⁶ — állapítja meg *Baráth* Tibor.

Annyi bizonyos, hogy az un. pozitívista korszak első összefoglalása az irodalomtörténetírás történetéről ifj. *Szinnyei* József műve a *Magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*,²⁷ nem pozitívista felfogására hivatkozva sorolja a bibliográfiai és életrajzi szintéziseket az irodalomtörténeti művek közé. Ifj. *Szinnyei* József teljes mértékben tisztában van a fejlődést bemutató és regisztráló funkció különbözőségével. „A magyar irodalomtörténet-írás történetét akarván ismertetni, vissza kellett először mennem a forrásra, amelyből eredett, tudni illik, az életrajgyűjteményekre. Ezeket tehát, noha nem nevezhetők szorosabban véve irodalomtörténeteknek fölvettem...”²⁸ *Czvittinger Specimenjéről* megjegyzi: „Erre még a szó legtágasabb értelmében sem lehet az irodalomtörténet nevét alkalmaznunk, mert nem egyéb mint írói névtár, mely életrajzokat és könyvcímeket tartalmaz.”²⁹

Ifj. *Szinnyei* József igényes azzal a műfajjal szemben, amelyet irodalomtörténetnek tart. A fejlődés bemutatását, az időrendes tárgyalást csak lépésnek tartja az irodalomtörténetírás felé, mert hiányzik ebből az irodalomtörténet szerinte leglényegesebb kelleke, a kritika. Így „a choronologikus rend megkezdői csak vázlatos, inkább bibliographiaszerű, mint irodalomtörténeti műveket adtak”³⁰

Szinnyei tehát éles határvonalat húz a regisztráló és fejlődést bemutató tevékenység között, sőt a fejlődést kritika nélkül regisztráló tevékenységet is inkább bibliográfiai tevékenységnek minősíti. Ez a megkülönböztetés helyes gyakorlati felismerésből fakadt, hiszen az anyagukat időrendi elrendezésben közlő bibliográfiák is regisztráló feladatuknak tesznek eleget. Az időrendi beosztás e bibliográfiák esetében nem a fejlődés bemutatását célozza, hanem gyakorlati megfontolásokból született elrendezési elv.

A regisztráló funkció önálló életéről azonban *Szinnyei* nem vesz tudomást. A bibliográfiát valamilyen kezdetleges műfajnak tartja, melyből a magasabbrendű, kritikát tartalmazó, fejlődést bemutató irodalomtörténet kifejlődik.

Ha a regisztrálásnak mint a fejlődés egy fejletlenebb fokának helyébe a fejlődés kritikai bemutatását elvégző irodalomtörténet lépne, úgy a regisztráló tevékenységnek el kellene sorvadnia, mint ahogy a 16. századi szórványosan megjelenő újságlapokból kifejlődő napi sajtó eltüntette a „*Mercurius*” jellegű és

formájú nyomtatott híradásokat. A bibliográfia azonban továbbra is önálló életet él, formailag, tartalmilag továbbfejlődik, mert a regisztrálás funkciója nem szűnt meg, sőt jelentőségében növekedett, bár a regisztrálást létrehozó motívumok állandóan változnak.

3. Horváth János irodalomszemléletét elfogadva, a magyar szellemtörténeti irányzat egyes képviselői tudatosan irodalomtörténetnek neveznek minden 18. század előtti olyan szellemi terméket, amely írókra vagy könyvekre vonatkozó ismeretanyagot leltároz.³¹

Irodalomtörténet tehát *Tritheim* műve a *Catalogus illustrium virorum* (1486) vagy *Gesner Bibliotheca universalis*-a (1545).³² Ezzel ellentétben az újkori irodalomtörténettől elvárják, hogy a fejlődés gondolatára építsen. Az időrendi folyamatos előadás, mely nem a fejlődés gondolatára épít, leltározás jellegű. Jellemző erre a felfogásra Horváth János megállapítása Pintér Jenő első irodalomtörténeti szintéziséről.³³ „Az irodalmi anyagot történeti rendben felsorakoztatván minden eddigi tudományos (részlet—) megállapítást beosztott a maga helyére s mind e tudnivalókat folyamatos elbeszélésbe öntötte át. Segédkönyv ez . . . lényege szerint . . . egy nagyarányú „bibliographie raisonnée” egy történeti méretűre feloldott „Szinyyei”. . . Nincs meg benne az egész nagy történeti anyagon végigvonuló, s azt mintegy gondolatbeli egységbe szervező szintetikus vezérelv, vagy ami van, nem más, mint elődeiben.”³⁴

Ez a bírálat a művel és ez az igényesség az irodalomtörténettel szemben teljes mértékben jogosult. Ezt magának a megbírált műnek és annak kibővítésének sorsa igazolja. Pintér Jenő irodalomtörténeti szintéziseit, mint a fejlődés bemutatására nagyrészt alkalmatlan történeti műveket régen sutba dobhattuk volna, ha ezek a szintézisek nem lennének egyben a magyar irodalomtörténet máig mással nem helyettesített retrospektív bibliográfiai szintézisei.

A mai irodalomtörténettel szemben tehát a követelmény egy gondolatbeli egységbe szervező szintetikus vezérelv figyelembevételével a fejlődés bemutatása, ugyanakkor a régebbi idők lajstromai is irodalomtörténetnek számítanak. Ha a szellemtörténeti irányzat irodalomtörténészei az irodalomtörténetírás kezdetét *Ozvittinger* nevéhez kapcsolnák, úgy tulajdonképpen az ifj. *Szinnyei* József által követett úton járnának. Azonban a bibliográfia, mely minden eddigi meghatározás szerint valamely válogató szempont szerint összeállított, rendszerbefoglalt lajstrom, a magyar irodalomtörténet kezdetei egyik ismertetőjének, *Máté* Károlynak tanulmányában³⁵ a legprimitívebb könyvjegyzékekkel kezdődik.

Máté Károly eddig méltatlanul mellőzött tanulmányáról egyébként meg kell jegyeznünk, hogy bár nem tudunk egyetérteni elvi szempontjaival, és célunk éppen az általa is felidézett könyvjegyzék-bibliográfia-irodalomtörténet elemekből összetevődő fogalomzavart tisztázni, rendkívül értékes adatfeltáró munka, mely éles szemmel mutat rá a magyar bibliográfiatörténet egyes, eddig kevés figyelemre méltatott jelenségeire.

Az irodalomtörténet „forrását” *Máté* Károly sokkal távolabbi vidékeken keresi, mint ifj. *Szinnyei* József. Irodalomtörténeti kezdet a pannonhalmi bencés apátság egyházi kincseit és vagyonát, — ebben könyvek is vannak — leíró oklevél 1093-ból. Irodalomtörténeti kezdetnek tartja a 17. századi művek elején található panegirikusokat, ha azok a szerzőről és annak műveiről megemlékeznek. Ezen az alapon kerülnek az irodalomtörténetírás kezdeti formái közé a halotti beszédek és gyászversek.

Nem kívánom vitatni azt a kérdést, hogy a *Máté* Károly által ismertetett prózai életrajzok (*Laskai* Osvát 1500 körüli *Kapisztrán* életrajza, *Skaricza* Máténak *Szegedi Kis* Istvánról írott latinnyelvű életrajza stb.) irodalomtörténeti kezdek-e vagy pedig irodalomtörténeti források-e. Csak a felhasználható analógia kedvéért jegyzem meg, hogy sem a társadalmi, sem a természettudományok területén nem ismerek olyan diszciplínát, amely azonos lenne tárgyával. Az irodalomtörténet művelésénél a forrásvizsgálat és forráskritika, más szóval a diszciplína tárgyának vizsgálata és kritikája épp olyan szerves része a diszciplína művelésének, mint a fizikában a fizika tárgyának vizsgálata: azaz a kísérlet és a megfigyelés. Nézetem szerint az írói életrajz nem *irodalomtörténet*, hanem *irodalomtörténeti forrás*. Tegyük hozzá; ez sok tekintetben a bibliográfiára is vonatkozik. Tudománytörténet és tárgytörténet elegyítése egyébként máig is kísért. (Példaként I. Tarnai Andor többször idézett tanulmányát.)

Az írói biográfia, mint kezdeti irodalomtörténeti forma *Máté* Károly tanulmányában egy főcsoportban szerepel a korai bio-bibliográfiákkal és auto-bibliográfiákkal. Ezen a ponton ér el az ismertetés ugyanahhoz „a forráshoz” mint ifj. *Szinnyei* József.

A lényeges különbség azonban az, hogy egyfelől *Szinnyei* nem tekinti irodalomtörténetnek a bibliográfiát, míg *Máté* Károly tudatosan kezdeti irodalomtörténeti formaként kezeli, másfelől a korai, nagyrészt rejtett auto-bibliográfiák és bio-bibliográfiák feltárása révén *Máté* Károly bibliográfiatörténeti közlései ezeket a kezdeteket a *Specimen* megjelenése előtti időkben helyezik el.

Czvittinger Specimen-jét *Máté* Károly a tudatos historia litteraria első magyar termékének tartja.³⁶

Annak oka, hogy a tanulmány az irodalomtörténetírás kezdeteit a tudatos formát sem mutató regisztrálási kísérletekkel azonosítja nyilván az, hogy *Máté* Károly elfogadta *Horváth* János definícióját az irodalomtörténetről: „Az irodalomtörténet az irodalmi tudat genetikus önismeretének tudományos szerve.”³⁷

Horváth János meghatározása értelmében az állandóan változó szemléleti befogadóképesség határozza meg az irodalmi tudatot. Ebből következhetik, hogy mindaz, ami egy kor szemlélete szerint irodalomtörténet, annak tekintendő még akkor is, ha a mai szemlélet ezt bibliográfiának tekinti.³⁸

A regisztrálás és a történeti ábrázolás funkcióbeli különbségei tehát, az irodalmi tudatra hivatkozva mosódnak el.

Az 1093-ban keletkezett vagyonelejtár azonban a kor irodalmi tudata szerint sem lehetett irodalomtörténet, még akkor sem, ha az abban felsorolt könyveket a kor irodalmi tudata az irodalmi készlethez tartozónak ismerte. A fejlődést bemutató történelemről, a „historia”-ról ugyanis már ebben a korban is volt kialakult szemlélet. Ez a szemlélet pedig nem a vagyonelejtárakat tekintette „historiá”-nak „chronica”-nak, „annales”-nek. Ez a szellemi történeti koncepció ugyanakkor a bibliográfia fogalmának és funkciójának teljes félreismerését is tükrözi. Ha nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a bibliográfia fogalmát leszűkítsük azokra a rendszerező jegyzékekre, melyek bizonyos vezérelvek figyelembevételével lajstromozzák a szellemi termékeket a társadalmi hasznosítás céljából, — káoszt teremtünk. A bibliográfia előbb említett elemeit nem tudjuk felfedezni a panonhalmi vagyonelejtárban, mely lehet értékes irodalomtörténeti és még értékebb könyvtörténeti dokumentum.

Feltehető, hogy minden spekulatív, elméleti meggondolás helyett inkább egy

gyakorlati szempont játssza a főszerepet abban, hogy olyan szépen elférnek egymás mellett a különböző funkciójú tevékenységek; a vagyonelettár készítés gazdasági funkciót betöltő tevékenységétől a fejlődést bemutató történettudományi szintetizálásig.

Horváth János irodalomelméleti tételei közül nem egy máig is érvényes.³⁹ Így mindaz amit az irodalomfejlődés változó tényezőiről megállapít, ma sem fogalmazható meg másképpen.

Azonban az irodalmi készletnek, — mint változó tényezőnek, — elméletileg indokolt szaporítása az irodalomtörténetírás volumenének a valódi és látszólagos határterületekkel való kibővítése, egyben egy duzzadó nemzeti öntudat szükség-szerű megnyilvánulása is. Egy korszakban, melynek jelenségei a hagyománykereső neobarokk építészet, a kultúrfőlény bizonyítékokat kereső hangoztatása, a magyarságtudomány művelése, a magyar irodalomfejlődés öntörvényűségének hangoztatása, úgyszólván gyakorlati szükséglet egy szinte évezredek tradíciókkal rendelkező öntörvényű magyar irodalomtörténet megalkotása is, — még a fogalmak tudatos elhomályosítása árán is. Egy korban, amikor az őskutatás, a címhajtászás anakronisztikus virágkorát élte, amikor úgyszólván mindenki többnek akart látszani mint ami, amikor napirenden volt, hogy „szerényebb” származású emberek jó pénzért hangzatos nevek tulajdonosaival fogadtatták magukat örökbe, nem lehetett megelégedni a szerény ősökkel, azzal hogy van egyetlen história litteráriánk, a *Wallaszkyé*, és hogy *Toldy* Ferenc a magyar irodalomtörténetírás atyja. Melléje egy adoptáló őst is kellett keresni.

Pedig: *Wallaszky* műve derék és korszerű munka; és *Toldy* Ferenc, aki nem csak megírta az első fejlődést bemutató magyar irodalomtörténeti szintézist, hanem elkészítvén műve német változatát megtett mindent a magyar irodalomtörténetnek a világirodalomtörténet egészébe való beépítése érdekében is, *Toldy* tehát megérdemli az atya elnevezést. Kár tehát tőle az apaság jogát elvitatni és azt valami távoli elaggott szomszédra ruházni...

Az előzőekben néhány, a regisztrálási és fejlődésbemutató funkció összekeverésére vezető jelenség okaira kívántam rámutatni. A fogalomtisztázás célja, hogy a magyar és magyarvonatkozású irodalom regisztrálásával, azaz a magyar nemzeti bibliográfiával kapcsolatos kérdések félreérthetetlen fogalmak alapján legyenek kifejtethők.

Jegyzetek

1. A historia litteraria nevét *Bacon: De dignitate et augmentis scientiarum* c. műve tette közkeletűvé. Idézi *Tarnai Andor: A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása. = ITK. 1961, 65. 637. p.*
2. „Baco, aki elsőnek körvonalazta a historia litteraria feladatait, az irodalomtörténetírást már eleve a szellemi fejlődés folytonosságának leírására utalta.” *Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. 2. kiad. Pécs. 26. p.*
3. Lásd 1. jegyzet.
4. *Conspectus reipublicae litterariae 1785.*
5. *Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. Minerva. 1928, 83—133. p. Kenyeres Imre: A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a 18. században. Budapest, 1934.*
6. *Máté Károly* i. m. 126. p.
7. *Tarnai Andor* i. m. 647. p.
8. Uo. 651. p.

9. „Ha valami névvel akarjuk jelölni a szellemi tudományok 1867-től a világháborúig terjedő korát, akkor tudományos életünk rohamos fejlődésének ezt az idejét a pozitívizmus korának kell neveznünk.” *Thienemann Tivadar: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. Minerva. 1922. 7. p.*
10. *Henri Sée: Sciences et philosophie de l'histoire. Paris, 1928. 79. p.*
11. *Századok. 1871.*
12. *Századok. 1873.*
13. *Századok. 1871. 532. p.*
14. *Századok. 1871. 631. p.* Idézi *Baráth Tibor: Comte pozitívizmusa és a magyar pozitívizmus. Bp., 1938. 11. p.*
15. Lásd 9. jegyzet 8. p.
16. I. m. 9. p.
17. *ITK. 1959, 53. 403—415. p.*
18. *Horváth Károly i. m. 412. p.*
19. Bp., 1925. *A magyar történettudomány kézikönyve I./3a.*
20. *Hóman B. i. m. 34. p.*
21. I. m. 36. p.
22. Uo.
23. Lásd 14. jegyzet.
24. Idézi *Baráth T. i. m. 14. p.*
25. Lásd uo. 13. p.
26. I. m. 6. p.
27. 2. jav. és bőv. kiad. Bp., 1878.
28. Előszó az 1. kiadáshoz III. p.
29. I. m. 1. p.
30. I. m. 2. p.
31. Lásd 2. jegyzet *Thienemann i. m. 2. p.*
32. I. m. uo.
33. *Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. 1—2. köt. Bp., 1921.*
34. *Horváth János: Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei. Minerva, 1922. 192. p.*
35. *Máté Károly i. m.*
36. *Máté Károly i. m.*
37. *Horváth János i. m. 206. p.*
38. *Horváth János uo. 207. p.*
39. Lásd még *Tóth Dezső: Horváth János irodalomszemléletéről. = ITK. 1959. 63. 1—18. p.*

La bibliographie et l'histoire littéraire

J. SZENTMIHÁLYI

Histoire littéraire — *historia litteraria* (*Literärgeschichte*) — histoire des sciences — histoire bibliotechnique — bibliographie — *catalogus scriptorum*: voici des notions qu'on rencontre toujours l'une à côté de l'autre. Elles désignent tous une activité liée à un produit intellectuel écrit et indiquent en même temps le résultat de cette activité. Bien que la tâche de l'histoire littéraire, de l'histoire des sciences, de la *historia litteraria* soit la présentation de l'évolution des phénomènes qui forment l'objet de l'étude respective et que la bibliographie, ainsi que le *catalogus scriptorum*, qui en forme une spécialité, n'aient comme seule fonction que l'enregistrement, les auteurs, qui tendent à systématiser l'histoire de l'historiographie hongroise étudient ces deux sortes d'activité conjointement et considèrent la bibliographie comme une forme primitive de l'histoire littéraire et de l'histoire des sciences.

1. Certains prétendent que — selon la formule de Bacon — la *historia litteraria*, qui fait partie de la *historia civilis*, se préoccuperait de la description de tout ce qui rentre dans le domaine de la *res litteraria*. Les livres, les auteurs, les Académies, les écoles pouvant être considérés comme *res litterariae*, la bibliographie, qui enregistre les auteurs et les livres, serait à considérer comme *historia litteraria*.

En vérité, l'objet de la *historia litteraria*, prise dans le sens de Bacon, reste toujours de montrer l'évolution (*narratio de ortu et progressu*). Ainsi une collection de biographies d'auteurs, ou une liste de livres ne sauraient être que des moyens auxiliaires de la description du développement et ne peuvent pas être conçus comme *historia litteraria*.

L'histoire littéraire, comme la *historia litteraria* sont des disciplines historiques. Elles ne peuvent donc avoir comme tâche le simple recueil et la systématisation des données; par conséquent l'opinion, selon laquelle les grands recueils de biographie parus au cours du XVIIIe siècle formeraient les débuts de l'histoire littéraire, est fautive. De plus, la *Biblioteca universalis* de Conrad Gesner ne saurait être considérée en aucun cas comme une œuvre historico-littéraire. Les ouvrages d'un caractère enregistrateur, provenant de la fin du XVIIe et du commencement du XVIIIe siècle, depuis les encyclopédies de Moréri, de Bayle et de Chambers jusqu'au point culminant dont le représentant est Diderot, de même que les recueils biographiques, comme p.e. la grande encyclopédie biographique de Jöcher, n'avaient point comme objet de présenter une évolution; leur but était «d'établir l'inventaire du patrimoine», de créer une synthèse qui relète les biens acquis. Il s'ensuit que ces synthèses ne sont pas à considérer comme « formes historico-littéraires ».

2. Durant la seconde moitié du XIXe siècle, l'activité des historiens et des historiens littéraires se concentrait en Hongrie sur la recherche et sur la critique des sources. Selon une conception très répandue, les puissantes œuvres bibliographiques de cette époque, dont le résultat était de mettre à jour maintes sources historiques, sont considérées comme produits d'une activité historiographique et historico-littéraire nommée « positiviste ».

Toutefois, ces synthèses bibliographiques, comme p.e. la *Bibliothèque hongroise ancienne* (*Régi magyar könyvtár*) de Károly Szabó ou *La vie et l'œuvre des écrivains hongrois* (*Magyar írók élete és munkái*) qui est un vaste recueil biographique de József Szinnyei, au lieu de constituer des récits historiques ou historico-littéraires de nature à montrer le cours de l'évolution, ne sont que des compilations du genre enregistrateur. Cette activité d'enregistrement, très importante, n'a rien de commun avec le positivisme dans le sens philosophique du terme. En effet, les historiens et historiens littéraires hongrois dont l'activité se situe vers la fin du XIXe siècle n'ont pas adopté la conception de l'histoire préconisée par Auguste Comte, ils ne considéraient pas l'historiographie comme «sociologie dynamique»; les historiens littéraires qui se sont livrés à cette activité d'enregistrement n'ont pas accepté la conception littéraire positiviste, la théorie de l'influence du milieu dont Taine fut le proclamateur; ainsi il ne convient nullement de qualifier leur activité «d'historiographie positiviste». Selon la conception positiviste, la tâche de l'historiographe reste d'ailleurs la description de l'évolution et non pas l'enregistrement des faits. Il est intéressant de voir en outre que les historiens littéraires qui ont subi l'influence de Taine et de sa théorie

du milieu (Frigyes Riedl ou Jenő Péterfy), n'ont déployé aucune activité du genre enregistrement ou du type publication de données. Il est donc injuste de concevoir l'activité d'enregistrement de cette époque comme historiographie ou historiographie littéraire de caractère positiviste.

3. Certains représentants hongrois du courant de l'histoire des idées appellent (avec intention) «histoire littéraire» tout produit de l'esprit qui se date avant le XVIIIe siècle et qui dresse un inventaire de connaissances relatives aux écrivains ou aux livres. Cette manière de voir n'a pas cessé d'exister et contribue manifestement à maintenir la tendance qui aime à considérer toute activité d'enregistrement et d'énumération comme historiographie littéraire. En dépit du fait que certains représentants du courant de «l'histoire des idées», (*Geistesgeschichte*) comme p. e. Tivadar Thienemann, affirment que l'histoire littéraire tend à montrer — à l'aide d'un principe directeur synthétique, destiné à réaliser l'unité spirituelle des notions — le cours de l'évolution, on rencontre des auteurs, qui — tout en adoptant les principes de ce courant — estiment que ces listes anciennes appartiennent dans la catégorie de l'histoire littéraire. Ils affirment p.e. qu'un inventaire des biens datant de 1093, du fait qu'il relève certains livres, rentre dans le domaine de l'histoire littéraire; ils prétendent que les panégyriques qui introduisent les ouvrages du XVIIe siècle, constituent des germes d'une histoire littéraire, etc. Cette conception prend racine évidemment dans le fait que les auteurs qui se préoccupent des origines de l'historiographie littéraire ont adopté une définition de János Horváth, selon laquelle «l'histoire littéraire est l'organe scientifique de l'autogénèse génétique de la conscience littéraire». En vertu de cette définition, la capacité perceptive, toujours variable, déterminerait la conscience littéraire. Par conséquent tout ce qui est qualifié, suivant la manière de voir de son époque, d'histoire littéraire, devrait être classé comme telle, même s'il est considéré actuellement comme bibliographie. En vérité, les impératifs qu'on formula dès ses débuts à l'égard de l'historiographie «évolutionniste» (celle qui montre le cours de l'évolution) exigeaient précisément qu'elle présente le procès de l'évolution. Le fait que les adeptes du courant de l'histoire des idées aiment à confondre l'activité d'enregistrement avec l'activité historico-littéraire semble avoir des motifs pratiques. La recherche des traditions et l'élargissement artificiel du domaine de l'historiographie littéraire sont des manifestations d'un vif amour-propre national. Évidemment les partisans de ce courant ne voulaient pas admettre que le *Conspectus reipublicae litterariae* de Pál Wallaszky, publié en 1785, soit la première *historia litteraria* hongroise et que l'ouvrage de Ferenc Toldy, du XIXe siècle, soit la première histoire littéraire hongroise. Il fallait chercher des ancêtres et on les a trouvés dans ces ouvrages d'enregistrement. Dresser une liste ou montrer le développement historique sont deux activités dont la fonction est très différente: l'enregistrement ne précède pas la démonstration de l'évolution; en effet, s'il en était ainsi, l'activité d'enregistrement aurait regrédié; en réalité néanmoins la gestion de la vérification bibliographique constitue un problème toujours plus grave et l'activité bibliographique subit nécessairement une évolution puissante.